

Fausts:
Kas visai cilvēcei par daļu krīt,
Es sevi pašā gribu izbaudīt;
Kas augsts un dziļš, lai garā
apveru,
Tās laimi, nelaيمي lai savās
krūtīs leju.

Par kādu cenu tiek pirkti sabiedrības progress? Ar kādām jaunām pretrunām un problēmām tas ienāk mūsu dzīvē, kādas vecas problēmas tas atrisina?

Pēc zinātnieku vērtējuma, pēdējos simt gados mūsu komunikācijas ātrums palielinājies desmit miljonu reizi, mūsu pārvietošanās ātrums pieaudzis simtkārtīgi, tūkstoškārtīgi palielinājusies enerģijas resursi, miljons reizi — ieroču varenums, vairāk nekā simtkārtīgi palielinājusies zināšanu masa.

Atskan satraukuma balsis, vai mēs nepārveršamies par ātruma nelgām, vai nenonākam krasā disharmonijā ar dabas ritmiem, vai gūtais «varenības bezdibenis» (K. Ciolkovskis tā nosauc Visuma apgušanu) nevirza mūs luvāk haosam, ar kuru nespējam tikt galā. Andrejs Vozņesenskis saka, ka visi progresi ir reakcionāri, ja tie cilvēkam sabrukt liek.

Cik bieži mūsdienu cilvēks ar savu iekaušanu, ar savu dabas valdnieka, nevis drauga attieksmi izjauc līdzsvaru dabā! Bezatbildīgi un nepareizas dabas un sabiedrības iespēju izmantošanas rezultātā radušās tā saucamās civilizācijas slimības, jauni faktori, kas apdraud cilvēka dzīvi un veselību. Organisms tiek pakļauts dažādām kaļķīgām ķīmiskām vielu ietekmēm. Palielinās pat saslimšana pārmerīgu zāļu lietošanas dēļ. Radiācijas, trokšņu, vibrācijas ļaundabīgā ietekme... Odens, gaisa, zemes piesārņošana... Organismam jāpielāgojas ievērojamām pārmaiņām barībā...

Visa dabiskā un mākslīgā vide nebeidzamā daudzveidīgumā un pretrunīgumā ietekmē cilvēku. Viņam tiek diktēti astro-, bio-, fizio-, tehnikas, darba, kultūras, sadzīves ritmi. Šie ritmi nereti ir pretrunīgi. Daudzveidīgi un pretrunīgi cilvēks tiek skubināts, bidīts, lūgts, rāts, lamāts, milēts, saudzēts, mācīts, smacēts, zālots, ārstēts. Ja viņš visiem dzīves aicinājumiem, visām dabas tieksmēm pakļautos, tad tiktu ierauts haosa virpulī, tiktu simt un tūkstoš daļās skaldīts, plosīts, raustīts.

Personība izceļ sevi un savu darbību no apkārtējās vides, spēj pati no lielās daudzveidības izvēlēties nepieciešamāko, spēj sociāli atbildēt par savu izvēli, spēj stāvēt pretī daudzām nelabvēlīgām ietekmēm. Jo sarežģītāka ir apkārtējā vide un jo daudzveidīgāku izvēli tā pieļauj, jo aktuālākas kļūst pašaudzināšanas un pašpilnveidošanas problēmas, jo tādā ceļā veidojas personība — sabiedrības un dabas saprātīgs un humāns saimnieks.

Mēs bieži vien pārāk viegli runājam par šādas personības veidošanos, jo reti kad iedomājamies dzīves pretrunas visā to sarežģītībā. Viena no raksturīgākajām mūsu laikmeta humānisma iezīmēm ir tā, ka cilvēks nevar palikt tikai šaurajos ģimenes, kolektīva, tautas, valsts rāmjos. Mēs nevaram būt isti humānistiski, ja mums vienaldzīgas ir «tālo» cilvēku nelaiemes. Mūsu laikmetā šis «tālais» ir daudzveidīgi tuvināts. Pasaulē pašreiz ir 35 miljoni nedzirdīgu cilvēku. Ļoti nopietna ir kurlmēroņa problēma. Kā risināt harmonizācijas jautājumu 50 miljoniem psihiski slimo? 20 miljoni slimo ar tuberkulozi, 500 miljoni ar trahomu. Gripa spēj vienlaicīgi aptvert 70 procentu zemeslodes iedzīvotāju. Gripa «Spāniete» pēc pirmā pasaules kara prasīja trīs reizes vairāk upuru nekā pats karš. Bezdarba problēma ir kļuvusi sevišķi asa ne tikai «trešās pasaules» bieži apdzīvotajos rajonos, bet arī attīstītās kapitālisma valstīs. Kapitālismiskajā pasaulē ir ap 200 miljonu narkomānu. Ar kādām grūtībām miljoniem cilvēku sa-

skaras ikdienas dzīvē tikai sakarā ar nikotīna un alkohola izplatību! Ir aprēķināts, ka vidēji katrs zemes iedzīvotājs gadā patērē piecus litrus absolūta alkohola!

Palukosimies tagad uz dažām disproporciju izpausmēm mūsu republikā. Ārsts un rakstnieks Jānis Liepiņš aplūko Valmieras rajona veikto pētījumu rezultātus — 28 procenti sieviešu ir 11—20 kg virs normālā svara, 18 procenti — 21—30 kg un 8 procenti pat 31 un vēl vairāk lieku svara kilogramu. Lidzīgs stāvoklis ir arī Latgalē. Puse no visiem pacientiem sūdzējās par vairāk vai mazāk jūtamiem traucējumiem sirds un asinsvadu sistēmas darbībā... 1975. gadā uz republikas ceļiem un pilsētu ielām reģistrēti 4770 satiksmes nelaimes gadījumi, kuros 669 cilvēki zaudējuši dzīvību un 4358 ievainoti... Ik katrs piektais strādājošais maina darba vietu... Gandrīz katrs otrais kļūdās dzīvesbiedra izvēlē... Kaut uz mirkli padomāsim, cik liels dramatisms ir katrā šādā faktā.

Sis dramatisms rada saasinātu harmonijas tieksmi, kas nereti iegūst utopisku raksturu. Mūsu vēlēšanās šādā reizē sak atgādināt indiešu primitīvās toda cilts pārstāvju tipisko lūgšanu — lai vienmēr būtu labi, lai ir veseli bifeļi un teļi, lai nav slimību, lai nekās netiek sagrauts, lai nav indīgu būtnu, lai nav plēsīgu zvēru, lai nevienš nenokrīt no kalna, lai nav ūdensplūdi utt. Mēs savā labestībā vēlamies, lai valdītu visoptimālākās dabas, sabiedrības un cilvēka mijattiecības un lai visērtākajos un nepretrunīgākajos apstākļos veidotos ideālas personības.

Taču katrā dabas un sabiedrības parādībā ietver sevi pretrunīgumu gan ar savu maiņu attīstību, gan nolīgumu. V. I. Leņins brīdināja no priekšmetu un parādību vienusīga, nevēsturiska, nekonkrēta aplūkojuma.

«Tīru» parādību ne dabā, ne sabiedrībā nav un nevar būt,» norādīja V. I. Leņins, «to māca tieši Marksa dialektika, kas mums rāda, ka pats tīrības jēdziens ir zināma šaurība, vienusība cilvēku atziņā, kas neaptver priekšmetu līdz galam visā tā komplicētībā.»

Tieši tāpēc, ka šo komplicētību neaptveram, bieži runājam par «svētiem» «kristālskaidriem» cilvēkiem, «tīro» sirdsapziņu. Jau viduslaiku alķīmiķus spārnoja cerības iegūt homunkuli — izdeslētū, izkristalizētū cilvēku. Mefistofelis ironiski sakās redzējīs daudz kristalizētū lauzū.

Cik daudzveidīgi ir mēģinājumi cilvēces vēsturē «izkomponēt» tīru, svētu, ideālu personību! Šāds dievīšķoti eņģēliskais cilvēks vai nu noliedz miesu, vai zemes priekus, vai cenšas apspiest savas kaisles, kas ir dzīves dabiska izpausme. Blēzs Paskāls saka: «Cilvēks — ne eņģelis un ne zvērs, bet nelaieme tā izkārto, ka tas, kurš grib no viņa izveidot eņģeli, veido zvēru.» Cik galējības ir tuvas! Kādu grēku nastu sev līdzīgu nesuši tā saucamie svētie, labi parāda XVIII gadsimta apgaismojājs Holbahs darbā «Svēto galerija».

Personība veidojas nepārtrauktā dialogā, konfrontācijā ar dabu, sabiedrību un pašam ar sevi. Nepārtrauktā apkārtnes un sevis maiņā rodas simtiem situāciju, kur izvēle prasa sāpīnāt vienu, lai iepriecinātu otru, prasa lemt nepietiekamas informācijas apstākļos. Vilinoši ir mēģinājumi aplūkot cilvēku tikai kā sociālu vai pat dvēselisku parādību, ignorējot tā miesu, bioloģisko saistību ar pasauli. F. Engels norādīja, ka «... jau pati cilvēka izcelšanās no dzīvnieku valsts nosaka, ka cilvēks nekad pilnībā neatbrīvosies no dzīvniekam piemītošām īpašībām, tāpat runāvar būt tikai par lielāku vai mazāku dzīvnieciskumu vai cilvēciskumu, par atšķirību to pakāpē. Cilvēces sa-

dalīšanu divās krasi nošķirtās grupās, cilvēciskos un zvēriciskos cilvēkos, labos un ļaunos, avis un āzos, — tādu dalījumu bez īstenības filozofijas pazīst vēl tikai kristietība, kurai gluži konsekventi ir arī savs debesu soģis, kas šo šķirošanu izdara.»

Tūkstošiem nejausību veido personības attīstības likumsakarības. Cilvēka organisms ir pakļauts novecošanai, sairumam. Nereti vienam un tam pašam saskaņojumam ar apkārtējo vidi var būt gan harmonisks, gan disharmonisks raksturs. «Tīrā» harmonija ir «tīrā» prāta spekulācija. Pati tieksme pēc harmonijas jau parasti ir disharmonijas radīta, kā tās pārvarēšanas virzība. Otrais termodinamiskais likums nosaka, ka ikviena autonoma sistēma tiecas ieņemt visvarbūtīgāko stāvokli. Tāds visvarbūtīgākais stāvoklis ir pilnīgs haoss. Cilvēkam jāstājas pretī šai tendencei, radot ar humānu attieksmi organizētāku apkārtējo vidi, veidojot sevi par dzīves saimnieku. Piegrūzota apkārtējā vide ir ne tikai saindēts gaisis un piesārņota daba. Sai jēdzienā jāietver arī nevēlīga morālpsiholoģiskā atmosfēra, kultūras sāpni un cilvēka bezspēks kaut ko uzlabot un pilnveidot apkārtējā vidē un sevi. Tie ir faktori, kas palielina haosa varu. Kad zinātnē, tehnikā, kultūrā parstāj kalpot cilvēkam, kad bruņošanās kļūst par galveno līdzsvara nosacījumu, cilvēce sāk dzīvot kā uz pulvera mucas. Mūsdienās karavīru apmācīšanai iznicināšanas ābecē tiek tērēti 60 reizes vairāk līdzekļu nekā bērnu apmācīšanai.

Pēc ANO datiem, pasaulē ik minūti bruņošanās vajadzībām iztērē 1,5 miljonus dolāru. Cīņa par mieru visā pasaulē, par ekspluatācijas likvidēšanu, cīņa par taisnīgākas un daudzveidīgi progresīvākas un humānākas iekārtas nodibināšanu pasaulē vienlaikus ir cīņa par harmonisku attiecību veidošanu. Saskaņojot tautu un valstu intereses pēc savstarpējā izdevīguma un savstarpējās bagātināšanas principa, tiek radīti labvēlīgi apstākļi arī personību harmoniskajai, attīstībai. Tikai jāpiebilst, ka šī harmonija vienlaikus ietver bezkompromisa cīņu pret cilvēcei naidīgu ideoloģiju, kara kurinātājiem, dezinformatoriem. Aizvien bīstamāka cilvēces nākotnei var kļūt arī mietpilsoniskā pašapmierinātība, patērētāju psiholoģija, «masu kultūra», iluzoriskais optimisms un bezcerību sludinošais pesimisms.

Mūsu laikmets ir pārejas laikmets no kapitālisma uz sociālismu un komunismu. Šī pāreja notiek zinātniski tehniskās revolūcijas, straujas urbanizācijas apstākļos. Jūsnojojot par galvu reibinošiem panākumiem vienā virzienā, mēs drīz vien varam neieverot kādas citas nozares atpalcību. Atpalcība mūsdienu pasaulē var izpausties arī kā nepietiekami ātra vai nepietiekami kompleksī saskaņota augšupeja. Vai arī kā nesavlaicīga spēja saskatīt kādas parādības novecošanās procesu. Personības kvalitatīvā izaugsme visvairāk prasa šo daudzveidīgo nepārtraukti saskaņojamo komplekso veidošanos, kur netiek ignorēti arī progresā pretrunīgais raksturs.

Sabiedrības pašpārvaldes izveidošana, aktīvas, daudzpusīgas harmoniskas un viengabalainas personības, radoša un humāna dzīves saimnieka veidošana, lozunga «Viss cilvēkam, viss cilvēka labad!» un principa «No katra pēc viņa spējām, katram pēc viņa vajadzības» īstenošana — lūk, galvenie nākotnes sabiedrības personības harmonizācijas orientieri.

«Cilvēks ir visu lietu mērs, esošo, ka tās ir, neesošo, ka to nav.» Šī senās Grieķijas «gudrības skolotāja» Protagora izteiktā doma ir viena no tam pamācībām, kas savu aktualitāti nekad nezaudē. Šī tēze sasauca ar Ruso un Kanta pēc vairāk nekā diviem tūkstošiem gadu izteikto domu, ka cilvēks ir (pareizāk, tam jābūt) galveno-

kārt mērķis, ne līdzeklis. So tēzu materiālistiskais un humānais traktejums marksisma leņinisma mācībā iegūst reālu pamatojumu sabiedriskajā esamībā.

Lielais gadu tūkstošu disputs par to, kas ir īstais dabas, sabiedrības un cilvēka dzīves saimnieks — disharmonija vai harmonija, haoss vai kārtība, nebūt nav beidzies. Antagoniskajā sabiedrībā tikai asas šķiru cīņas apstākļos sabiedrība varēja progresēt. Disharmonijas dominante ilgstošā sabiedrības attīstības vēsturē ir nenoliedzams fakts. Disharmonija bija lielais nemiera radītājs, cilvēku dvēseļu plosītājs un padziļinātājs. Bet šī disharmonija kā ievainots gliemis spēja arī radīt visbrīnīgāko pērlī. Kādus nepārspējamus harmonijas paraugus ir radījusi pagātnes kultūra! Ir izteiktas domas, ka vispirms jābūt haosam, lai cilvēks spētu radīt mirdzošu zvaigzni. Z. Freids un daudzi tā sekotāji pievērsa uzmanību zemāpziņas lielajai lomai cilvēku dzīvē, nonākot pat tās vienusīgā absolutizācijā. F. Dostojevskis parādīja, ka cilvēki ir sarežģītāki, nekonekventāki, pretrunīgāki un vienlaikus arī daudzveidīgāki un interesantāki, nekā mēs tos parasti iedomājamies.

Pāreja uz sociālistisko un komunistisko sabiedrību ir pāreja uz dabas, sabiedrības un cilvēka harmoniskas saskaņošanas dominanti. Tas nebūt nenozīmē jebkuru dramatismu un traģikumu izskausumu. Pēdējie sevi iemieso arī lielas vispārcilvēciskas vērtības. R. Tagore bailējās par cilvēkiem, kam svešas var palikt ciešanas. Aristotelis runāja par traģēdiju lielo lomu cilvēku dvēseļu katarsē (attīrīšanā, šķīstīšanā). Vēl līdz šim nav isti atrisināts paradokss, kāpēc mēs izjūtam tik varenu estētisko, arī morālo baudījumu traģēdiju pārdzīvojumā. Jau cilvēka izcelšanās no dzīvnieku pasaules nes sev līdzī miljoniem gadu uzkrāto evolucionālo mantojumu — eksistēšanu riska apstākļos, nepārtraukti gatavību riskam, lai spētu izdzīvot. Arī sabiedriskā dzīve kļūst pelēcīga, personības dzīve garlaicīga un nerosinoša, ja tajā pētrūkst riska. Dažkārt mēs nesaprotam jauniesus, kad viņi labprātāk dodas gan darbos, gan nedarbos tur, kur bīstamāk, kur asāka ir dzīves izjūta. Komunistiskā sabiedrība ir sabiedrība, kas nepārtraukti atjaunojas, revolucionārizējas, tāpēc arī katrs tās loceklis jāveido nevis par miermīlīgu un «ērtu» personību, bet par revolucionāru personību, kas nebaidās iet pretī vētrām, prot aizstāvēt jauno, progresīvo, prot cīnīties pret dzīves rutīnu, pelēcību, ieraduma despotisko spēku, dogmatismu, birokrātismu. Pētījumi rāda, ka visciešāk spēj saliedēties tas kolektīvs, kurā notiek radikāli, revolucionāri radoši pārveidojumi. Un «ērtā» personība ir tikama tikai ierobežotā sfērā, visbiežāk dzīves seklībā un pie pilna galda.

Mietpilsoniski komfortablos apstākļos, apstākļos, kad apkārtējā vidē cenšas nodrošināt cilvēkam visu, ko viņš vēlas, vidē, kas izslēdz aktīvu, radošu, risku ietverošu darbību, nereti vērojami pārspīlēti centieni izraisīt disharmoniju. Tiek pielūgta nekārtība, cildināts haoss, demonstrēta netīrība un skrandainība, tiek radīta pārspīlēta trokšņainības atmosfēra. Garīgā aptaukošanās alkst asu izjūtu, tāpat kā pārspīlēta asaraina sentimentalitāte — nežēlastību un cietsirdību.

Mūsdienu modernistiskajā mākslā vērojama cenšanās disharmoniju pārvērst par vienu no svarīgākajiem kompozīcijas principiem. Disharmonija, haoss, dumpīgums vienmēr cilvēku nostādāt negaidītā, pārsteidzošā situācijā, virzot ekscentriskumā. Un atkal izziemejas galējību tuvības divainība. Cilvēks nealkst pēc tā, kas viņam ir pārpilnībā. Disharmonijas, haosa pārpiln-

ba cilvēku dzīvē parasti radīja lielo tieksmi pēc harmonijas. Pārāk nospodrināta, spilveniski pēliska iemidzinoša harmonija, paradziska ērtība nav cilvēka dabai atbilstoša. Viktors Igo uzturcās par silto guļas vietu, kas padarot cilvēku cietsirdīgu. Šekspīrs savās sonētās raksta:

Tā paguris no satīcības maiģās,
Es meklējos pēc rūgtuma, lai
No ilgas laimes asins dzeļ...

Lai mazās ciešanās to steldzina
dziedēt,
Lai ķildu sūrās zāles paglāb
mus,
Pirms nelabi no saldās mīlas
kļūst...

Cilvēks alkst daudzveidīgi izjust, pārdzīvot dzīvi. Dvēseli spēj apburt daudzveidīgs dzīves kontrastējums. Mēs parasti pārāk vienusīgi redzam harmonijas izpausmi. Harmonija ietver sevi dzīves lielo, pretrunīgo, dramatisko saskaņu, to, ko tik ļoti labi izteicis Fausta vārdiem V. Gēte un kas ir šī raksta moto. Cilvēkam vajag iziet ārpus iepriekšējo paaudžu noteiktiem rāmjiem, radīt to, kā vēl līdz šim pasaulē nav bijis. Cilvēku vilina vēl nesasnētie augstumi un tālumi, vēl neizjustie un neizteikti jūtu bezdibēni.

Dramaturgs Viktors Rozovs runā par cilvēka pakļautību divu veidu pārbaudēm — «pārbaudei ar nabadzību un pārbaudei ar pārtību. Kopš savas parādīšanās zemes virsū cilvēks tika pārbaudīts ar nabadzību. Bija vajadzīgs apģērbs, jūms virs galvas, bija vajadzīga pārtika, un visa dzīve pirmatnējam cilvēkam pagāja, iegūstot šo barību, ierīkojot mājokli... Un tā gadsimtiem ilgi. Cilvēki, ja tā var teikt, pierada pie pārbaudes ar nabadzību. Radīja attiecīgu morāli, likumus, kārtību un pat reliģiju. Noviest zeme gabalu maizes ir grēks. Bet pamazām sākās pārbaude ar pārtību... Mūsdienu hipiji — jauniesi, kas aizgājuši no pārtikušām ģimenēm, — pārtībā nav atraduši laimi... Beigās cilvēkam nav vairs, kur palikt, visu aizņem lietas.»

Piebildīsim, ka cilvēks ilgajā attīstības gaitā ir pārbaudīts daudzveidīgi un daudzveidīgi pārbaudei pretī viņš arī tiecas, lai varētu sevi daudzveidīgi apstiprināt un arī noliegt.

Mūsu Zeme ir nepilnīga. Cilvēks ir pirmā būtne, kas to apzinās. Cilvēks ir pirmā būtne, kas apzinās arī savu nepilnību. Ar to sākas civilizācija un kultūra. Un tieši tāpēc cilvēka galvenā misija ir pilnveidot sevi un apkārtējo pasauli. Pilnība, kas vairs nav pilnveidojama, dzīve, kas apmierinās ar sasniegto, kas neprasa jaunrades nemieru, meklējumu un izziņas risku, zināmu grūtību pakāpi ceļā uz mērķi, nevar būt nedz īsti laba, nedz skaista. Tā ir mirusi harmonija! Uz Zemes plaiksni ziņēni, liek tai drēbēt zemestrīces, ir sausumi, karstumi, ūdensplūdi, neizturami aukstumi, plēsīgi zvēri, indīgas čūskas. Mēs nereti vēl isti nezīnām, kā saskaņoties un kā pretistāvēt dabai mūsu tuvākajā apkārtne, ko nu vēl runāt par cīņu ar ugunīgo lavu, kas verd Zemes iekšienē. Pasaulē ir vēl tik daudz sāpju, ciešanu, netaisnības. Pat mūsu saskaņā ar cilvēkiem, ko cienām un mīlam, ir vēl tik daudz tāda, ko raksturo vārdi — nepilnība, nabadzība. Cilvēce vēl tikai sāk pāriet no priekšvēstures uz tās isto vēsturi, sāk izkūņoties no sava šūpuļa. Vai tad mēs drikstam jau sligt mikstos domu pējos no noziedzīgā optimismā, uzskatīt, ka sabiedrības daudzveidīgais progress ir nodrošināts arī bez mūsu aktīvas līdzdalības. Pasargāt cilvēci no sevi pašu iznīcinošas disharmonijas — lūk, viens no galvenajiem harmonijas jautājumiem. Kā izveidot visveselīgāko sabiedrību, kas vienlaikus visoptimālāk spēj bagātināt sevi un katru personību, — šis uzdevums nekad nav galīgā veidā atrisināms. Katrā attīstības stadijā tas ir atkal un atkal radoši risināms no jauna, par jaunu izbaudot sevi cilvēces augstumu un dziļumu, tās laimi, nelaimi.